

कर्नाटक-महाराष्ट्र सांस्कृतिक अनुबंध आणि सीमाभागातील मराठी चंद्रकांत वाघमारे

मराठी विभाग, राणी चन्नम्मा विद्यापीठ, बेळगाव, कर्नाटक.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17260065>

ABSTRACT:

कर्नाटक आणि महाराष्ट्र या राज्यांमध्ये भाषिक आणि सांस्कृतिक संबंधांचा दीर्घ, जिव्हाळ्याचा आणि गुंतागुंतीचा इतिहास आहे. भाषा वेगवेगळ्या असल्या तरी दोन्ही प्रदेशांतील संस्कृती एक आणि समान आहे, जिथे लोकांनी धर्मनिरपेक्षतेची भावना जपून एकमेकांच्या चालीरीती, कला, साहित्य आणि सण-उत्सव प्रेमाने स्वीकारले आहेत. राष्ट्रकूट, चालुक्य, यादव, शिवशाही अशा अनेक राजघराण्यांनी या प्रदेशांवर राज्य केल्याने ऐतिहासिक अंतर्गत नाते निर्माण झाले आहे. विठ्ठलाचे दैवत आणि शिवाजी महाराजांचे मूळ यांसारख्या बाबी दोन्ही संस्कृतींचे समन्वयशील प्रतीक आहेत. दोन्ही भाषा भिन्न भाषिक गटांतील असूनही (कन्नड-द्राविड, मराठी-इंडो-आर्यन) त्यांनी एकमेकांवर प्रभाव टाकला आहे, ज्यामुळे मराठीत अनेक कन्नड शब्द आले आहेत आणि सीमाभागात मिश्र भाषा तयार झाली आहे. सीमावाद राजकीय असला तरी सर्वसामान्य लोक रोटी-बेटी व्यवहार आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण मुक्तपणे करतात, ज्यामुळे दोन्ही प्रदेशांमधील सौहार्दपूर्ण संबंध अधिक दृढ होतात.

KEYWORDS:

कर्नाटक-महाराष्ट्र संबंध, सांस्कृतिक अनुबंध, सीमाभागातील मराठी, मराठी-कन्नड भाषा, विठ्ठल-शिवाजी महाराज.

कर्नाटक आणि महाराष्ट्र या दोन्ही राज्यातील सांस्कृतिक संबंधाला अनेक वर्षांचा सुदीर्घ असा इतिहास आहे. या दोन्ही राज्यातील लोकांच्या भाषा वेगवेगळ्या असल्या तरी संस्कृती मात्र एकच आणि सारखी आहे. येथील दोन्ही राज्यातील लोकांनी धर्मनिरपेक्षतेची भावना विकसित करून एकमेकांची संस्कृती अत्यंत प्रेमाने आणि जिव्हाळ्याने स्वीकारली आहे. सांस्कृतिक मूल्यांची देवाणघेवाण करित अनेक शतकापासून संवादाने नाते जपले आहे. कला, साहित्य, रीतीरिवाज, देवदेवता, सण-उत्सव आणि एकूणच संस्कृती अशा सर्वच बाबतीत दोन्ही राज्यातील लोकांनी समान पाऊले उचललेली दिसतात. त्यांच्या जगण्यात समानता आहे, त्यांच्या विचार-आचारात सारखेपणा आहे. एकमेकांना देत-घेत या दोन्ही राज्यांनी आपली संस्कृती वाढविलेली आहे. त्यामुळे या दोन्ही राज्यांमध्ये सांस्कृतिक समृद्धता वाढलेली दिसून येते. या दोन्ही प्रदेशातील संस्कृती एकमेकांच्या हातात हात घालून तर काही अंशी एकमेकांत मिसळून वाढत गेलेली दिसून येते. ही दोन्ही राज्ये प्राचीन काळापासून एकमेकांच्या शेजारीच वसलेली आहेत. कर्नाटकची उत्तर सीमा हीच महाराष्ट्राची दक्षिण सीमा कायमची राहिलेली आहे. आपण प्राचीन, मध्ययुगीन काळात डोकावलो तर असे दिसून येते की, महाराष्ट्र आणि कर्नाटक या प्रदेशात राष्ट्रकूट, कदंब, सातवाहन, गंग, बहामनी, चालुक्य, होयसळ, यादव, आदिलशाही, शिवशाही, पेशवे या राज्यघराण्यांनी राज्य केलेले दिसून येते. त्यानंतर इंग्रजांनी राजकारभार केलेला आहे. त्यामुळे येथील प्रजेने बहामनी, कदंब, विजयनगर, आदिलशाही, मराठे, पेशवे, इंग्रज यांच्या धूमश्रुक्रमे आणि वैभवांमध्ये अनेक प्रकारची सुखदुःखे अनुभवली आहेत. आज ही दोन वेगवेगळी राज्ये निर्माण झालेली आहेत. पण याची मूळ कारणे इतिहासात झालेल्या धूमश्रुक्रमे आणि वैभवांमध्ये सापडतात. त्यामुळे या दोन्ही राज्यातील प्राचीन काळापासून आंतरिक नातेसंबंध हे अत्यंत जवळचे निर्माण झालेले आहे. “ते केवळ शेजारी शेजारी नव्हते तर आवळी-जवळी होते” असे ख्यातनाम कन्नड-मराठी संशोधक शं. बा. जोशी यांनी आपल्या ‘मऱ्हाठी संस्कृती’ या ग्रंथात म्हटले आहे, आणि पुढे त्यांनी “मराठी आणि कानडे ही जुळी भावंडे आहेत, ती आवळी-जवळी आहेत” असेही म्हटले आहे.

मराठी-कन्नड समूहातील जीवन पद्धतीमध्ये भाषा आणि संस्कृती

या दोन्ही क्षेत्रांमध्ये प्राचीन काळापासून सतत सरमिसळ होत राहिलेली दिसून येते. महाराष्ट्राचे सांस्कृतिक संबंध अत्यंत दृढ असे द्राविड कुळाशी (कर्नाटकशी) असलेल्या खुणा आजही आपल्याला दिसून येतात. अलीकडच्या काळात कर्नाटक-महाराष्ट्रामध्ये सीमावाद, वेगळेपणाची जाणीव निर्माण झालेली असली तरी या दोन्ही राज्यातील सांस्कृतिक आंतरिक संबंध लपवता येत नाहीत. या दोन्ही राज्यातील समाज, दैवत, चालीरीती, अन्न, वेशभूषा, राहणीमान, भांडीकुंडी, बोलणे, आतिथ्य संस्कार, विविध विधी, जत्रा-यात्रा, सण-उत्सव, धार्मिक समजुती, रुढी, परंपरा याबाबतीत एकमेकांशी घट्ट जोडले गेलेले आहेत असे दिसून येते. एवढेच नाही तर या दोन्ही समाजामध्ये कन्नड आणि मराठी विवाह संबंधातून विसंवाद निर्माण होतो, असे संत तुकाराम महाराजांनी थोडे गमतीने म्हटले असले, तरी या दोन्ही राज्यांमध्ये प्राचीन काळापासून रोटी-बेटी व्यवहार चालत आलेला आहे. “कानडीने केला मराठी भ्रतार” असो किंवा “मराठीने केला कानडी भ्रतार” असो हा व्यवहार आजही दोन्ही राज्यात भाषिक तेढ निर्माण झाली असली तरी मोकळेपणाने चालूच आहे. सीमावादाच्या बाबतीत कठोर भूमिका घेणारे देखील या दोन्ही राज्यातील रोटी-बेटी व्यवहाराला आणि सामाजिक सांस्कृतिक देवाणघेवाणाला मात्र विरोध करीत नाहीत असे दिसते. अनेक कन्नड बोलणारे मराठी मुलगी करताना तर अनेक मराठी बोलणारे कन्नड प्रांतातील मुलगी करून घेताना दिसून येतात. तेथे ही कुटुंबे द्वैभाषिक होत आहेत.

महाराष्ट्राचे आराध्य दैवत असणारे छत्रपती शिवाजी महाराज यांना आपण आजपर्यंत राजपूत वंशाशी जोडत होतो. पण आता त्यांचे नाते कर्नाटकातील होयसळ आणि यादव या घराण्याशी जोडले जाते आहे, संबंधित आहे असे रा. चिं. ढेरे यांनी सबळ पुराव्याशी मांडले आहे. आणि ‘होयसळ’ याच शब्दावरून ‘भोसले’ हा शब्द आला आहे किंवा आला असावा असे कन्नड साहित्यातील अभ्यासक, संशोधक, बंडाय साहित्यिक डॉ. सर्जू काटकर यांनी ‘शिवाजी मूळ कन्नड नेला’ या ग्रंथात म्हटले आहे. या ‘होयसळ’ घराण्यातूनच पुढे विजयनगरचे साम्राज्य उभारणारे यादव घराणे उदयास आले आणि भोसले हे महाराजांचे घराणेही त्यांचीच शाखा आहे. त्यामुळे मराठ्यांनी अनेक वर्षे म्हणजे जवळ जवळ ९०० वर्षे राजवट केली असे नवे संशोधन आज आलेले

दिसून येते. तसेच पंढरपूरचा विठ्ठल हा महाराष्ट्राचे आराध्य दैवत आहे. त्याचाही अभ्यासकाने मूळ शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे. विठ्ठल हा कानडा आहे, 'कानडा विठ्ठलू कर्नाटकी' असे म्हटलेले दिसून येते. महाराष्ट्रात बाराव्या तेराव्या शतकात वारकरी पंथाची स्थापना झाली. तर कर्नाटकात १५ व्या शतकात विठ्ठल भक्तीची दासपरंपरा निर्माण झाली. दासपरंपरेमध्ये भक्त पुंडलिकालाच विठ्ठलाचा पहिला भक्त मानतात. विठ्ठल हाच अनेक कन्नड संतांच्या प्रेरणास्थानी आहे. जी. ए. दलरी यांचा 'दि कल्ट ऑफ विठोबा' हा ग्रंथ, रा. चिं. ढेरे यांचा 'श्री विठ्ठल: एक महासमन्वय' आणि डॉ. माणिक धनपलवार यांचा 'श्री विठ्ठल दैवत: एक चिंतन' हे ग्रंथ असोत, यामधून विठ्ठलाचे मूळ कर्नाटकाशी जोडले गेलेले दिसतात. रा. चिं. ढेरे यांनी, 'मराठीची विकासबीजे उत्तर भारतात नसून दक्षिण भारतीय संस्कृतीत आहेत' असे म्हटले आहे. म्हणजे विठ्ठल हे दैवत महाराष्ट्र आणि कर्नाटक यांच्या समन्वयशीलतेचे प्रतीक आहे, असे म्हटले आहे. तर डॉ. रामकृष्ण गोपाळ भांडारकर ह्यांच्या मते 'विष्णु' ह्या शब्दाचे कानडी अपभ्रष्ट रूप 'विट्टि' असे होते आणि 'विट्टि' वरूनच 'विठ्ठल' हे रूप तयार झाले असे म्हटले आहे. विठ्ठलाचे एक अभ्यासक विश्वनाथ खैरे ह्यांनी 'इट्टु' असा शब्द तमिळ भाषेत असून त्याचा अर्थ 'कमरेवर हात ठेवलेला' असा असल्याते प्रतिपादन केले आहे. 'विटेवर जो उभा, तो विठ्ठल' अशीही त्यांनी एक व्युत्पत्ती दिली जाते. विठ्ठल हा कानडा आहे. श्रीज्ञानदेवांनी त्याला 'कानडा' आणि 'कर्नाटकु' अशी दोन्ही विशेषणे लावलेली आहेत. एकनाथांनी 'तीर्थ कानडे देव कानडे, क्षेत्र कानडे पंढरीये' असे म्हटले आहे. तर नामदेवांनी 'कानडा विठ्ठल तो उभा भीवरेतीरी' असा त्याचा निर्देश केला आहे. नामदेव तर विठ्ठलाचा भाषिक निर्देशही करतात. कानडा म्हणजे अगम्य अशा अर्थानेही संतांनी श्रीविठ्ठलाचा उल्लेख केलेला आहे. पंढरपूर हे महाराष्ट्र आणि कर्नाटक राज्यांच्या सीमेवर आहे. त्याचे प्राचीन नाव 'पंडरगे' हे तर कानडीच आहे. विठ्ठलाचे बहुतेक सेवेकरीही कर्नाटकातले आहेत. श्री विठ्ठल हे महाराष्ट्र कर्नाटकाच्या, तसेच आंध्र प्रदेशाच्या सांस्कृतिक एकतेचे आणि प्रेमाचे प्रतीक आहे. त्याचप्रमाणे चौंडरस, कनकदास, पुरंदरदास अशा दक्षिण भारतीय कवींनीही विठोबाला आपले परमप्रिय आराध्य दैवत मानले आहे. केरळीय कृष्णभक्त कवी लीलाशुक (बारावे-तेरावे शतक) ह्याने आपल्या

श्रीकृष्णकर्णामृतम् ह्या संस्कृत काव्यात भीमरथी काठच्या 'दिगंबर' आणि 'तमालनील' अशा विठाबोचे वर्णन केले आहे. सुप्रसिद्ध माधव पंडित वादिराजतीर्थ ह्यांनीही आपल्या तीर्थप्रबंधनामक काव्यात विठाबांची स्तुती केली आहे.

तसेच विठ्ठल रामजी शिंदे यांनीही महाराष्ट्र व कर्नाटक यांच्यातील ऐक्यभावनेचा पुरस्कार केला आहे. डॉ. शं. गो. तुळपुळे यांनी 'प्राचीन मराठी कोरीव लेख' या ग्रंथांमध्ये, "सातवाहनापासून कोकणच्या शिलाहारापर्यंत अनेक राजवटी दक्षिणेत होऊन गेल्या. परंतु भाषेबद्दल आग्रह एकाही राजवटीने धरलेला नव्हता" असे म्हटले आहे. तर अ. ना. देशपांडे हे "खरी गाभ्याची गोष्ट अशी आहे की, यादव घराणे काय किंवा अन्य कोणतेही राजघराणे काय त्यांना खरे प्रेम सत्तेचे. त्यांच्या लेखी भाषा हे केवळ साधन! लोकांपर्यंत आपले हुकूम, आपले आदेश नेऊन पोहोचविण्याचे!" सर्वच राज्य घराण्यांनी भाषेला फारसे महत्त्व न देता सत्तेला दिले आहे. पण आज दोन्ही राज्यांमध्ये भाषेलाच अधिक महत्त्व दिलेले दिसून येते. त्यामुळे कन्नड-मराठी भाषा बांधवांमध्ये भेदभाव आणि त्यांच्यामध्ये वाद, वितंडवाद, विसंवाद होताना दिसतो आहे. या लेखाच्या सुरुवातीलाच डॉ. शं. बा. जोशी यांनी म्हटल्याप्रमाणे, "कर्नाटक आणि महाराष्ट्र यांच्या निर्मितीला कारण झालेले मूळ प्राचीन लोक एकच होते." असे सांगून या दोघाला त्यांनी 'जुळी भावंडे' असे म्हटले आहे.

ज्यावेळी भाषांचा विचार करू लागतो तेव्हा भाषा ही मानव समूहाला प्राप्त झालेली सर्वश्रेष्ठ देणगी आहे असे दिसून येते. माणूस आणि भाषा यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. भाषेशिवाय समाज ही कल्पनाच करवत नाही. प्रत्येक समाजाची अशी एक बोली असते, आणि बोलीतूनच प्रमाण भाषेला खाद्य मिळते. माणूस हा दैनंदिन व्यवहार करीत असताना अनेक लोकांशी संपर्कात येत असतो. विविध भाषेकांशी त्याचा संपर्क येतो. त्यामुळे सहाजिकच शब्दांची देवाणघेवाण होत जाते. आपली मराठी भाषा कशी निर्माण झाली? कोठून आली? कधी निर्माण झाली? असे अनेक प्रश्न निर्माण होतात. मराठी भाषेवर अनेक इतर भाषांची आक्रमणे झालेली आहेत. अरबी, फारशी, इंग्रजी, कन्नड, संस्कृत, हिंदी, पाली, स्पॅनिश, पोर्तुगीज यातूनच मराठी भाषा घडलेली आहे. कन्नड भाषा ही देशी भाषा आहे. तिचा मराठी जीवनाच्या सर्व स्तरावर प्रभाव पडला

आहे. कन्नडमधील भाषा-साहित्य संशोधक, अभ्यासक डॉ. चिदानंद मूर्ती यांनी “कावेरीपासून नर्मदा, गोदावरी इथेपर्यंत कन्नड भाषिक राज्य पसरले होते. हा सर्व परिसर कन्नड भाषेने व्यापलेला होता.” असे म्हटले आहे. म्हणजे डॉ. पंडित आवळीकर, डॉ. चिदानंद मूर्ती, दुर्गा भागवत, विठ्ठल रामजी शिंदे, शं. बा. जोशी या सर्व अभ्यासकांनी, “मराठी भाषेची जडणघडण शेजारील कन्नड भाषेपासून झालेली आहे” असे म्हटले आहे. प्राचीन काळापासून मराठी भाषेवर कन्नडचा प्रभाव पडलेला आहे, असे सर्व अभ्यासकांचे मत आहे.

येथे महत्त्वाची गोष्ट अशी आहे की, या दोन्ही भाषा वेगवेगळ्या भाषिक गटांच्या आहेत. कन्नड ही द्रविड भाषा गटातील आहे. तर मराठी ही इंडो-आर्यन गटातील आहे. अशा प्रकारे, जरी त्या वेगवेगळ्या भाषिक गटातील असल्या तरी, दोन्ही भाषा सांस्कृतिकदृष्ट्या सारख्याच आहेत. द्रविड भाषा कुटुंबातील असली तरी, कन्नड भाषेची वर्णमाला, व्याकरण आणि भाषा प्रणाली ही सर्व संस्कृत आणि प्राकृत सारखीच आहे. म्हणूनच श्रीमती दुर्गाबाई भागवत यांनी या दोन्ही भाषांमधील संबंध ‘भाषा वेगळ्या आहेत, संस्कृती एक आहे’ अशी विशेष व्याख्या केली आहे. याचा अर्थ असा की, या दोन शेजारील भाषांतील लोकांनी हजारो वर्षांपासून एकाच सांस्कृतिक चौकटीत आपले जीवन घडवले आहे.

मराठी भाषेने कन्नडमधून शब्द घेतले आहेत याकडे विद्वानांचे लक्ष वेधणारे पहिली व्यक्ती कर्मवीर विठ्ठल रामाजी शिंदे होते. १९१८ मध्ये आर. बी. जोशी यांचे ‘मराठी भाषेची घटना’ हे पुस्तक प्रकाशित झाले. त्यात कर्मवीर शिंदे यांनी कन्नड आणि मराठी यांच्यातील संबंधांच्या मुद्द्यावर चर्चा केली. त्यांच्या मते, “कन्नड ही मराठीची मातृभाषा आहे;” तथापि, ते सिद्ध करणे कठीण आहे, म्हणून मराठी ही कन्नडची मातृभाषा नसली तरी त्यांनी ती ‘पोषित भाषा’ म्हणून म्हटले आहे. त्यांचे मत मर्यादित प्रमाणातच स्वीकारता येते. परंतु जेव्हा दोन भाषा दीर्घकाळ एकमेकांच्या जवळ असतात तेव्हा एकमेकांचा एकमेकांवर प्रभाव पडणे स्वाभाविक आहे. म्हणून, हे निश्चित आहे की, कन्नडचा मराठीवर प्रभाव पडला आहे. त्याचप्रमाणे, विद्वानांनी हे मान्य केले आहे की, कालांतराने, कन्नडवरही त्याचा प्रभाव पडला आहे. एकंदरीत, कन्नड आणि मराठी वेगवेगळ्या वंशाच्या भाषा असल्याने त्यांना ‘बहिण’ भाषा म्हणता येणार नाही; उलट, त्या निश्चितच

‘सहकारी’ भाषा आहेत. द. रा. बेंद्रे यांनी त्यांच्या ‘महाराष्ट्र साहित्य’ या ग्रंथात या दोन भाषांमधील संबंधांबद्दल म्हटले आहे की, मराठी भाषेने कन्नडकडून बरेच काही घेतले होते आणि नंतर ते व्याजासह परत केले. त्यांनी असे मत मांडले आहे की आज ते नाते ‘भाषिक बंधना’ ऐवजी ‘भावनिक बंधनाच्या’ स्वरूपात एका अद्वितीय परिमाणात वाढण्याची आवश्यकता आहे.

कन्नड आणि मराठी हे भाषिक शब्द आहेत. कर्नाटक हा शब्द फक्त ‘कन्नड भाषा’ बोलणाऱ्यांचे प्रतिनिधित्व करणारा नाही. त्याचप्रमाणे महाराष्ट्र हा शब्द फक्त ‘मराठी भाषा’ बोलणाऱ्यांचे प्रतिनिधित्व करणारा नाही. म्हणजेच, या दोन्ही प्रदेशातील बहुसंख्य लोक बोलणाऱ्या भाषा आहेत. त्या संदर्भात, त्यांना त्यांच्या संबंधित राज्यात प्रशासकीय भाषा म्हणून स्वीकारण्यात आले आहे. दुसऱ्या शब्दांत, या दोन्ही भाषा सांस्कृतिकदृष्ट्या कर्नाटक आणि महाराष्ट्र राज्यांचे प्रतिनिधित्व करतात. येथे महत्त्वाची गोष्ट अशी आहे की, या दोन्ही भाषा वेगवेगळ्या भाषिक गटांच्या आहेत. कन्नड द्रविड भाषा गटातील असले तरी, मराठी ही इंडो-आर्यन गटातील आहे. अशा प्रकारे, जरी त्या वेगवेगळ्या भाषिक गटातील असल्या तरी, दोन्ही भाषा सांस्कृतिकदृष्ट्या सारख्याच आहेत. म्हणूनच श्रीमती दुर्गाबाई भागवत यांनी या दोन्ही भाषांमधील संबंध ‘भाषा वेगळ्या आहेत, संस्कृती एक आहे’ अशी विशेष व्याख्या केली आहे.

प्राचीन काळापासून कोणत्याही राजाने अथवा महाराजाने अथवा सम्राटाने भाषेचा अतिव अभिमान, अहंकार बाळगला नाही. त्यांना केवळ जमीन, सत्ता, संपत्ती हीच महत्त्वाची वाटली. त्यांनी कधी धर्माचा, जातीचा, संप्रदायाचा, परंपरेचा अपमान केला नाही अथवा पोकळ अभिमानही बाळगला नाही. त्यांना सर्वधर्म, संप्रदाय, भाषा समानच वाटली. मानवाने निर्माण केलेल्या वस्तूवर त्यांनी कधीही हक्क गाजवला नाही. नैसर्गिक संपत्तीसाठी लढाया झाल्या. पण धर्मासाठी, संप्रदायासाठी, जातीसाठी क्वचितच झाल्या असाव्यात. छत्रपती शिवाजी महाराज सर्व धर्माचा, संप्रदायाचा, भाषांचा आदर करायचे. त्यामुळे त्यांना अनेक भाषा येत होत्या. आणि हीच नीती येथे सीमाभागातील लोक अवलंबलेली दिसतात. येथे विविध प्रकारचे धर्म, संप्रदाय आहेतच. शिवाय मराठी, कन्नड, इंग्रजी, हिंदी, कोंकणी, तेलुगु, राजस्थानी,

गुजराती, बिहारी आदी भाषा शहरांमध्ये आणि खेड्यापाड्यांमध्ये बोलल्या जातात. महाराष्ट्रातील मध्ययुगीन काळातील संतांची चळवळ असो अथवा कर्नाटकातील शिवशरण चळवळ असो, त्यांना भाषा ही कधीही अडथळा ठरली नाही. भाषेला महत्त्व न देता या दोन्ही राज्यातील लोकांनी आपला परस्पर व्यवहार वाढवून येथील संस्कृती विकसित केली आहे. आपण नातेसंबंध वाढवणे हे आपले प्राथमिक कर्तव्य असल्याचे त्यांनी मानले. नातेसंबंधापेक्षा भाषा, धर्म यांना येथे लोकांनी दुय्यम मानले. येथील मराठी, कन्नड लोकांनी दोन्हीकडील संस्कृती आणि भाषा स्वीकारलेल्या दिसून येतात.

मराठी कुटुंबे आणि कन्नड भाषिक कुटुंबे यांच्यात सतत देवाणघेवाण होत आली आहे. शब्द मिसळत गेली आहेत आणि यामुळेच मराठी कुटुंबात, मराठी भाषेत सर्रासपणे आपण कन्नड शब्द वापरतो. अनेक कुटुंबे स्थलांतर करतात. दुष्काळ, महापूर, व्यापार इत्यादीमुळे काही कुटुंबे महाराष्ट्रातून कर्नाटकमध्ये आली. तर काही कुटुंबे कर्नाटकामधून महाराष्ट्रात गेली आहेत. महाराष्ट्रातून कर्नाटकामध्ये जी कुटुंबे आली त्यांच्यावर कन्नड भाषेचा प्रभाव पडला. तर कर्नाटकामधून महाराष्ट्रात जी कुटुंबे गेली त्यांच्यावर मराठी भाषेचा प्रभाव पडला. त्यामुळे भाषेची, भाषेतील शब्द, वाक्यरचना, वाक्प्रचार, म्हणी यांचा परस्पर प्रभाव पडत गेला, सरमिसळ होत गेली. यादव राजे (बारावे शतक) यांच्या काळात कन्नड आणि मराठी या दोन्ही भाषा प्रतिष्ठेने नांदत होत्या. खरे तर मराठी भाषेचा अगदी जवळचा संबंध समृद्ध भाषा असणाऱ्या कन्नड भाषेबरोबर प्राचीन काळापासून आलेला आहे. याचा परिणाम म्हणजे मराठीत कन्नड शब्द आणि कन्नडमध्ये मराठी शब्दांचा भरणा प्राचीन काळापासून वाढत गेलेला दिसून येतो. यामुळे दोन्ही भाषा सशक्त बनत गेल्या.

कन्नडशी परस्परसंवाद झाल्यामुळे अनेक कन्नड शब्द मराठीत जन्माच्या काळापासून आले आणि ते आजही वापरात आहेत यात शंका नाही. उदाहरणार्थ, 'आई' (ಅಃ) (कन्नडमध्ये आजी, मराठीमध्ये आई), 'ताई' (ತಾಯಿ) (कन्नडमध्ये आई, मराठीमध्ये कदाचित मोठी बहीण) हे शब्द वापरात आहेत. कन्नडमध्ये 'अप्पा' हा शब्द वडिलांना उद्देशून वापरला जातो किंवा वडिलांच्या वयाच्या व्यक्तींना आदराने वापरला जातो. मराठीमध्ये, हा शब्द फक्त घरातील नाव म्हणून वापरला जातो.

‘अण्णा’ साठीही हेच आहे. कन्नडमध्ये ते मोठ्या भावाला संदर्भित करते, तर मराठीतही ते मोठ्या भावाला संदर्भित करते. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की, कन्नडमध्ये लहान भावासाठी वापरला जाणारा ‘तम्मा’ हा शब्द मराठीत सामान्यतः वापरला जात नाही. त्याचप्रमाणे, मराठीत ‘अक्का तगी’ हा शब्द वापरला जात नाही. ‘दादा’ हा शब्द ‘दादा’ (मोठा) वरून आला आहे, असे मानले जाते. तथापि, तो संस्कृत ‘तट’ वरून आला असण्याची शक्यता आहे. ‘दादा’ हा शब्द वडिलांच्या जागी मोठ्या भावाला स्वीकारल्याच्या संदर्भात तयार झाला असावा. या अर्थाने, कन्नडमध्ये ‘आई’ हा शब्द ‘अव्वा’ आहे. ज्याप्रमाणे ‘अप्पा’ हा शब्द पुरुषासाठी वापरला जातो, त्याचप्रमाणे ‘अव’ हा शब्द कोणत्याही वैयक्तिक नावाला जोडण्यासाठी वापरला जातो. तथापि, फक्त मराठीत ‘अव’ वरून ‘अव’ चा अपभ्रंश आहे. जरी संपूर्ण मराठीत नातेसंबंध दर्शविणारे कन्नड शब्द आले असले तरी, या प्रक्रियेत मराठीने स्वतःचे वेगळेपण राखले आहे हे लक्षात घेण्यासारखे आहे.

सीमाभागात तर कन्नड-मराठी मिश्र भाषा अनुभवायला मिळते. खरे तर येथे भाषेची मिसळ झालेली आहे. भाषाशास्त्र अभ्यासकाला येथील भाषा आव्हान देणारी आहे. संशोधकाला ही भाषा संशोधनासाठी आमंत्रण देणारी आहे. संस्कृती आणि भाषा संशोधकांसाठी येथे पुष्कळ नवे विषय मिळतात. येथे मराठी लोक मराठी भाषा बोलताना कितीतरी कन्नड शब्द वापरतात आणि कन्नड लोक कन्नड भाषा बोलताना कितीतरी मराठी शब्द वापरतात. ही वापरणारी शब्द ही त्यांचीच शब्द होऊन गेलेली आहेत. अमुक शब्द हा कन्नडमधून आपण घेतला आहे किंवा तो कन्नडचा आहे याचा कधीच विचार मराठी माणूस करीत नाही. शिवाय कन्नड बोलणारे लोक आपण अमुक शब्द मराठीतून घेतला आहे किंवा तो मराठीचा आहे याचा तो कधीच विचार करीत नाही. आपापल्या भाषेतील शब्द, शब्दरचना, वाक्यरचना ह्या त्यांना त्यांच्याच वाटतात. बेळगाव, कोल्हापूर, सांगली, विजापूर, गुलबर्गा, लातूर, सोलापूर आदी महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमावर्ती भागातील जिल्ह्यांमध्ये भाषेत केवळ सरमिसळ झालेली आहे; असे नाही, तर भाषेचे स्वरूपच पार बदलून गेलेले आहे. त्यामुळे सीमावर्ती भागातील माणूस ज्यावेळी मराठी बोलतो त्यावेळी त्याच्या भाषेवर कन्नडचा किती प्रभाव आहे; हे ऐकता क्षणीच कळते. या दोन्ही परिसरातील लोक इतके उदार मनाचे आहेत

की, ते कधीही एकमेकांच्या भाषेचा दुस्वास करित नाहीत. अनेक कन्नड लोकांना मराठी येत नाही; पण ते मराठी लोकांबरोबर सहजपणे व्यवहार करतात. तसेच मराठीचे आहे. त्यांना कन्नड भाषा येत नसली तरी कन्नड लोकांबरोबरचा त्यांचा व्यवहार कधीही थांबत नाही. त्याला भाषेचे महत्त्व, भाषेबद्दलचा अहंकार नाही. भाषा आलीच पाहिजे, शिकली पाहिजे असेही त्यांना वाटत नाही. भाषा ही केवळ व्यवहाराचे साधन आहे एवढेच त्यांना वाटते. ती आपण शिकली पाहिजे असे त्याला वाटत नाही. आपला व्यवहार झाला की पुरे! भाषेचे त्यांना कोणत्याही प्रकारचे देणेघेणे नाही. साधी भाजीपाला विकणारी एखादी स्त्री असो अथवा एखादा पुरुष, त्याचा संबंध केवळ भाजी विकण्याशी असतो. कसे तरी आपली भाजी विकली पाहिजे. यासाठी तो ग्राहकाला येणारी कोणतीही भाषा व्यवहारासाठी, केवळ संवादासाठी वापरतो. भाषा, साहित्य, संस्कृती अशा विविध पैलूंमध्ये सीमेवर एक विशेष संबंध असल्याचे स्पष्ट होते.

या सीमाभागातील कोणत्याही व्यक्तीचा सहजपणे व्यापार चालताना दिसतो. मराठी व्यापारी कन्नड बोलला म्हणून व्यवहार करावयाचा थांबत नाही किंवा कन्नड व्यापारी मराठी बोलणारा ग्राहक आला म्हणून त्याच्याशी व्यापार न करण्याचा आव आणत नाही. सुरळीतपणे येथील सर्वांचे व्यवहार चालतात. केवळ येथील राजकीय प्रश्न बाजूला केले असता, येथील सर्वसामान्य लोकांचा भाषेबद्दल असणारा अभिमान फारसा दिसत नाही. कन्नड आणि मराठी भाषेतील गोंधळ, सीमा संघर्ष इत्यादी सर्व राजकीयदृष्ट्या प्रेरित आणि मर्यादित आहेत हे सर्वज्ञात आहे.

पण “सीमावर्ती भागात जन्म घेणे हे एक भाग्य आहे. सर्व मतभेद विसरून एकत्र सौहार्दाने राहणे हा एक अद्भुत अनुभव आहे. सीमावर्ती भागातील लोकांनी धर्मनिरपेक्ष भावना विकसित केली आहे. त्यांनी तेथील भाषा आणि संस्कृती प्रेमाने स्वीकारल्या आहेत. सांस्कृतिक मूल्यांची देवाणघेवाण करून ते सौहार्दाने राहिले आहेत. मैत्री आणि सौहार्दाने राहून त्यांनी स्वतःचे मौल्यवान योगदान दिले आहे.” असे प्रसिद्ध मराठी कन्नड अनुवादक प्रा. चंद्रकांत पोळळे यांनी आपल्या एका कन्नडमधील मनोगतात म्हटले आहे. असा सौहार्दपूर्ण संबंध सीमाप्रदेशांमध्ये असलेला दिसून येतो. याबरोबरच महाराष्ट्रातील

कोल्हापूर येथील महालक्ष्मी, ज्योतिबा, जेजुरी, पाली येथील खंडोबा, तुळजापूरची तुळजाभवानी ही आराध्यदैवते मराठीबरोबरच कन्नड भाषिकांचीही आहेत. येथे मोठ्या प्रमाणात कन्नड भाषिक लोक येतात आणि भजतात असे दिसून येते. तर कर्नाटकामधील सौंदत्ती येथील यल्लमा, चिंचली येथील मायाक्का, बडकुंद्री होळेवा, कोकुटुरची रेणुका ही आराध्य दैवते आणि त्यांची आराधना करणारे अनेक मराठी भाषिक लोक महाराष्ट्रातून येतात. असा एक धार्मिक संबंध या दोन्ही भाषेमध्ये असलेला दिसून येतो.

याशिवाय सीमाभागात भाषांची सरमिसळ होत राहिल्याने सतत वाक्प्रचारांचीही देवाणघेवाण झालेली आहे. हे वाक्प्रचार कन्नड आणि मराठी शब्द मिळून निर्माण झालेली दिसतात. उदाहरण 'पैसा-अडका', 'भाजी-भाकरी', इत्यादी. याशिवाय या परिसरात दोन्ही भाषेला धरून काही म्हणी देखील रुजलेल्या आहेत.

या सीमाभागातील मराठी लोक आपल्या बोलण्यात 'भावी' (विहीर) 'कवंदी' (वाकड) 'आळ' (गडी) 'सनकी' (फावडे) अशी शब्द सर्रासपणे वापरतात. तर 'दीड' 'अडीच' 'सव्वा' 'बैठक' अशी मराठी शब्द सर्रासपणे कन्नड भाषिक लोक वापरतात. यावरून या सीमाभागात भाषेची कशी सरमिसळ झालेली आहे, हे यावरून दिसून येते. याशिवाय या सीमाभागात कन्नड-मराठीमध्ये साम्य दर्शवणारी आणि वस्तू, पदार्थ, व्यवसाय, रंग, फळ, प्राणी, कडधान्य आदींवरून दोन्ही भाषेमध्ये काही आडनावे साम्य दर्शवणारी आहेत. उदाहरण म्हणून सुतार>बडीगेर (कन्नड), परीट>मडिवाळ (कन्नड), कुंभार>कंबार (कन्नड), आंबी>अंबिगेर (कन्नड), चांभार>समगार (कन्नड), पाटील>गौडा (कन्नड), वाघ>हुली (कन्नड), तांदळे>अक्की, जोंधळे>जोळद, फुटाणे>हुरकडली (कन्नड), साखरे>सक्री (कन्नड), गुळवे>बेल्लद (कन्नड), कांदे>उळागड्डी (कन्नड), नारळे>टेंगिनकाई (कन्नड) इत्यादींचा उल्लेख करता येईल.

खरे तर कर्नाटक महाराष्ट्र यांच्यातील सांस्कृतिक आणि भाषिक अनुबंध अत्यंत गुंतागुंतीचा आणि जिव्हाळ्याचा आहे. मराठी असो अथवा कन्नड भाषा या दोन्ही कधी कोणत्या काळात अस्तित्वात आल्या? या दोन्ही भाषा परस्परावर कधीपासून प्रभाव टाकल्या? या दोन्ही भाषांचा विकास कसा झाला? कर्नाटक-महाराष्ट्र ही नावे कशी

अस्तित्वात आली? याच प्रदेशाला ही नावे कशी आणि केव्हा पडली? हजारो गावांची नावे, वंशपरंपरागत संबंध, शब्दांची जडणघडण, दैवते, चालीरीती, सणवार-उत्सव, राहणीमान असे अनेक विविध प्रश्न या विषयाशी निगडित आहेत. या सर्वांचा येथे विचार करणे हे कठीण आहे. पण काही असो या दोन्ही प्रदेशातील अनेक लोकांनी एकमेकांच्या भाषा आणि संस्कृती स्वीकारलेल्या आहेत; असे येथे दिसून येते.

कर्नाटक महाराष्ट्र यांच्यातील सांस्कृतिक आणि भाषिक अनुबंध अत्यंत गुंतागुंतीचा आणि जिव्हाळ्याचा आहे. मराठी असो अथवा कन्नड भाषा या दोन्ही कधी कोणत्या काळात अस्तित्वात आल्या? या दोन्ही भाषा परस्परावर कधीपासून प्रभाव टाकल्या? या दोन्ही भाषांचा विकास कसा झाला? कर्नाटक-महाराष्ट्र ही नावे कशी अस्तित्वात आली? याच प्रदेशाला ही नावे कशी आणि केव्हा पडली? हजारो गावांची नावे, वंशपरंपरागत संबंध, शब्दांची जडणघडण, दैवते, चालीरीती, सणवार-उत्सव, राहणीमान असे अनेक विविध प्रश्न या विषयाशी निगडित आहेत. या सर्वांचा येथे विचार करणे हे कठीण आहे. पण काही असो या दोन्ही प्रदेशातील अनेक लोकांनी एकमेकांच्या भाषा आणि संस्कृती स्वीकारलेल्या आहेत; असे येथे दिसून येते.

आपण साहित्य आणि संस्कृतीची देवाणघेवाण वाढवली पाहिजे. ज्यामुळे कन्नड-मराठी भाषा आणि या दोन्ही संस्कृतींना फायदा होईल. संस्कृतीमध्ये प्रेम, विश्वास आणि सहअस्तित्वाच्या नेहमीच भरपूर संधी असल्याने, आपण त्या दिशेने पाऊल टाकले पाहिजे. कन्नड आणि मराठी यांचे नाते खूप प्राचीन आणि जवळचे आहे. भाषा, साहित्य, संस्कृती अशा विविध पैलूंमध्ये सीमेवर एक विशेष संबंध असल्याचे स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथः

1. बांधव्य (कन्नड) - कन्नड-मराठी, संपा. राजशेखर इंचंगी, कन्नड जागृती पुस्तकमाले, अल्लामाप्रभू जनकल्याण संस्था, चिंचणी, तालुका-चिकोडी.
2. कन्नड-मराठी सांस्कृतिक बांधव्य - डॉ. विठ्ठलराव गायकवाड, प्रसारंग, कन्नड विद्यापीठ, हंपी.
3. कन्नड नाडीन चरित्रे - डॉ. एस. सी. नंदीमठ, कन्नड साहित्य परिषद, बेंगळुरू.
4. The Marathi-Kannada Relationship - Dr. Pandit Awalikar, Prasa-rang, University of Mysore.
5. महाराष्ट्र-कर्नाटक सांस्कृतिक अनुबंध, संपा. डॉ. अ. रा. तोरो, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.
6. बेळगावी भाग्य - संपा. डॉ. बसवराज जगजंपी, डॉ. रामकृष्ण मराठे, शिरीष जोशी, कन्नड साहित्य परिषद जिल्हा घटक, बेळगाव.
7. मऱ्हाटी संस्कृती: काही समस्या, डॉ. शं. बा. जोशी, व्हीनस प्रकाशन, पुणे.

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.